

Hátrányos helyzetű cigány fiatalok középfokú oktatási intézményei és lehetőségei

Tanulmányomban bemutatom és elemzem azokat az intézményeket, amelyek a perifériális területen élő, hátrányos helyzetű cigány fiatalok iskolai és munkaerő-piaci esélyegyenlőségét hivatottak elősegíteni, elsősorban az általános iskola és a középiskola között kialakult mély szakadék különböző módszerekkel való áthidalásával. Az általunk vizsgált településen élők iskolai végzettségének, oktatási lehetőségeinek elemzésével, szerkesztett életútinterjúkon (1) keresztül vázolom az általam tipikusnak tartott, az oktatási rendszeren keresztülvezető mobilitási utakat. (2)

Hova tegyük ezeket a gyerekeket?

A perifériális helyzetű aprófalvas területek falvainak többségében hátrányos helyzetű, alacsony iskolázottságú népesség koncentrálódik; a jellemzően városiányos területekről nehezen elérhetők azok a középiskolák, amelyek a munkaerőpiacon megfelelő pozíciót biztosító végzettséget nyújtanak a továbbtanuló fiatalok számára. Napjainkban ez a probléma azért is egyre égetőbb és sürgetőbb, mert ezekről a fiatalokról az oktatási rendszer eddig a helyben elérhető általános iskola elvégzése után könnyedén lemondott, de az iskolalátogatás korhatárának 18 évre emelésével ezt már nem, vagy sokkal nehezebben tudja megtenni.

Az aprófalvakban élő fiatalok többsége eddig kimaradt a mobilitási esélyt nyújtó középiskolai oktatásból, jellemzően csak a helyi elit (polgármester, tanárok, vállalkozók) gyermekei jutottak el színvonalas képzést biztosító középiskolákba. Ugyanakkor, bár időről időre megfogalmazódott ilyen célú kormányzati akarat, nem alakult ki olyan speciális középiskolai/kollégiumi támogató hálózat sem, amely elősegíthetné e fiatalok iskolarendszerben tartását. Egyelőre csak modelliskolák és kísérletek léteznek, amelyek többségében számos jó példa és gyakorlat halmozódott fel.

Középiskolai oktatási intézmény alatt e tanulmányban csak azokat az iskolákat értem, amelyek érettségit biztosítanak. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a jelenlegi szakképzési rendszer nem illeszkedik a megváltozott gazdasági környezet igényeihez, nem nyújt olyan konvertálható tudást, amellyel az egyén alkalmazkodni tudna a különböző munkahelyi elvárásokhoz. Jelen pillanatban az érettségit adó intézményeken belül szerzhetőek meg leginkább azok az alapkészségek és képességek, amelyek alkalmassá teszik az egyéneket a gyorsan változó munkaerő-piaci igényekhez való alkalmazkodásra, a szükséges tudásfajták megszerzésére.

Miközben kiemelt oktatáspolitikai célként az érettségi megszerzésének szélesebb társadalmi rétegekre való kiterjesztése már a hatvanas évek kezdetén megjelent, a nyolcvanas évek végéig a munkaerő-tervezési szempontoknak eleget tevő oktatási restriktív hatása érvényesült (Surányi, 2000), azaz az oktatásirányítás elsődleges célja a szocialista

nagyipar munkaerőpiacának kiszolgálása volt, amely elsősorban szakmunkásokra és szakképzetlenek tömegeire tartott igényt.

A szakképző iskolák a szocializmus évtizedeiben is alacsony presztízsű iskolák voltak, általában azok kerültek ide, akik közepes, vagy annál gyengébb eredménnyel végezték el az általános iskolát. Ugyanakkor a hetvenes években ezek az oktatási intézmények az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen szülők gyerekeinek még továbbtanulási, mobilitási lehetőséget nyújtottak, a szakmatanulás lehetősége segítette a mezőgazdaságból élő családok gyerekeinek az iparban való elhelyezkedését és részben a városba való költözését. Ebben az esetben az egyének mobilitási és az államnak a munkaerőpiac kiszolgálását célzó törekvései egybeestek (*Andor és Liskó, 2000*). Ez a képzési szisztéma csak a teljes foglalkoztatottság és a munkaerőt korlátlanul felszívó szocialista gazdaság mellett volt úgy-ahogy működőképes, annak összeomlásával azonnal kiderült, hogy az alacsony szakmai színvonalon képzett, közismereti tárgyakból minimális ismeretekkel rendelkező, ezért nehezen átképezhető réteg nem versenyképes a munkaerőpiacon (*Andor és Liskó, 2000, 78–79.*). Ennek ellenére a szakmunkásképző intézmények a képzési profilok, szakmai struktúra átalakításával továbbra is fennmaradtak a középfokú oktatási intézmények piacán.

Bár a nyolcvanas évek közepétől kezdődően egyre nagyobb mértékű lett az adott korosztályok középiskolai részvétele, fontos megjegyeznünk, hogy a fokozatosan javuló továbbtanulási arányok elsősorban a közoktatási rendszert érintő demográfiai hullámvölgynek és a rendszerváltást követően bevezetett, gyereklétszámtól függő oktatásfinanszírozásnak köszönhetőek (*Liskó, 2003*). A középiskolai expanzió – demográfiai és finanszírozási kényszerekkel megerősített – spontán folyamatát a tankötelezettség 1996-os kiterjesztése tette tudatos állami törekvéssé. Az oktatáspolitikai 1996-ban a tankötelezettséget távlatában, felmenő rendszerben 18 éves korra emelte, és ezzel az adott korosztályok középfokú oktatásban eltöltött idejét mintegy szentesítette. A tankötelezettség kiterjesztése azonban nem járt együtt az expanzió tartalmának és kimenetelének deklarálásával (*Balázs, 2003*). Azaz a deklarált célok között nem jelent meg az érettséginek mint magasabb iskolai végzettségnek a megszerzése, miközben a különböző, érettségit nem nyújtó szakiskolák, az ott szerezhető szakmák munkaerő-piaci értéke jelentős mértékben változott. (3)

Az iskolai végzettségre utaló adatok azt mutatják, hogy az oktatáspolitikai erőltet kísérletei a középiskolai oktatás kiterjesztésére alig érintették azokat a többszörösen kirekesztett fiatalokat, akik hátrányos társadalmi pozícióból, etnicitásuk miatt stigmatizálva, a városi középiskoláktól távol lévő, eleve hátrányos helyzetű területen élnek.

A hátrányos helyzetű fiatalokkal foglalkozó középiskolai intézmények a kilencvenes évek elejétől napjainkig sajátos fejlődési utat jártak be, a különböző intézmények jellemzően egymásból/egymásra építkezve szerveződtek, így az egyes intézménytípusokban megtalálhatók a korábbi intézmények működési jellemzői is. Más megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a probléma, azaz a hátrányos helyzetű fiatalok középiskolai oktatásának hiánya, az etnikai/nemzetiségi megközelítéstől a társadalmi helyzetre reagáló problémamegoldásig tartó hosszú ideológiai változáson ment keresztül, melynek megvannak a maga intézményi lenyomatai. Ezen intézmények napjainkban egymás mellett, párhuzamosan működnek. (4)

Oktatási körkép

Esettanulmányunk helyszíne, a hetvenes években az első cigányfaluként „elhíresült” Alsószentmárton Baranya megye legdélebbi részén, a Dráva mentén helyezkedik el, természetes kötődései Siklós felé vannak. Az etnikai viszonyok alakulását tekintve Alsószentmárton már a két világháború között is egyedi helyzetben volt: lakónépességén belül már ekkor többségben voltak a magukat cigánynak vallók, valamivel kevesebb

sokác (katolikus horvát) élt a településen, mellettük változó számmal, közel azonos arányban éltek magyarok és németek. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint 523-an cigány, 461-en sokác, 116-an magyar, 99-en német és ketten tót anyanyelvűnek vallották magukat.

A mikrotérség oktatási helyzetének alakulását alapvetően meghatározta a településen élő nagyszámú, beás anyanyelvű cigány népesség jelenléte. A hatvanas években az egyházasharaszti iskolakörzethez tartozó öt település – Kistapolca, Siklósnagyfalu, Old, Egyházasharaszti, Alsószentmárton – mindegyikén volt iskola, sőt az Oldhoz tartozó Eperjespusztán, Tótokföldjén is önálló alsó tagozat működött egy tanítóval. 1962-ben szüntették meg a felső tagozatokat, amelyek átkerültek Egyházasharasztiába. Alsószentmártonban ekkor már a cigány családok voltak többségben, az alsó tagozatra (az egyetlen, amelyet soha nem szüntettek meg) csak 8-10 sokác gyerek járt. 1963-tól a sokácok elérték, hogy a gyerekek Egyházasharasztiában járjanak iskolába alsó és felső tagozatra is.

A hatvanas években az alsószentmártoni cigány gyerekek többsége csak a helyben működő alsó tagozat osztályait járta ki, több-kevesebb eredménnyel. Az iskolaigazgató elbeszélése szerint 1966-ban végezte el az első cigány gyerek az általános iskolát, de még a hetvenes években is felső tagozatra jobbára csak fiúgyerekek kerültek át, a lányok többsége, mire 13-14 éves korára eljutott volna a felsőbb osztályokba, már férjhez ment.

A nyolcvanas évek közepétől lesz jellemző, hogy a fiúk egy része az általános iskola elvégzése után már szakmunkásképző intézetbe kerül – a cigány és nem cigány tanulók közötti oktatási szakadék mélyülése itt talán erősebb, mint az országban bárhol (Havas, Liskó és Kemény, 2002).

Az egyházasharaszti általános iskolában már a nyolcvanas évek közepétől többségben csak cigány gyerekek tanultak, ez abban az időben elsősorban a nem cigány családok folyamatos elköltözésének volt köszönhető. A kilencvenes évek elején, a szabad iskola-választás bevezetésével az a néhány nem

cigány gyerek, aki még a falvakban élt, és a körzeti iskolában tanult, gyorsan iskolát váltott: vagy Beremendre, vagy Siklórsra ment. Ahogy a hetvenes években a magasabb státusú cigány családok követték a nem cigányok elköltözési mintáját, a kilencvenes években is azok a cigány családok, akik megtehették, követték a nem cigányok által kialakított mintát: évről egyre több cigány szülő is elvitte az iskolából gyermekét. Ennek következtében 2006-ban az Egyházasharasztiiban lakó 45 iskolaköteles korú gyerekből mindössze már csak négy járt a helyi iskolába. Azokban a falvakban, ahol nincs iskola, és a település elvileg az egyházasharaszti iskola körzetéhez tartozik, nagyon hasonló helyzetet találunk: az Oldon élő 56 iskoláskorú gyerekből 15, a siklósnagyfalusi mintegy 100 iskoláskorúnak a fele, a több mint 40 kistapolcai iskoláskorú gyerekből csak kettő volt az egyházasharaszti iskola tanulója – a többiek Beremend, Nagyharsány vagy Siklós valamelyik iskolájába jártak. Az alsószentmártoni mintegy kétszáz iskoláskorú gyerekből száz járt az egyházasharaszti iskola felső tagozatára. Tekintve, hogy Alsószentmártonban kizárólag, de Oldon és Siklósnagyfaluban is többségben cigány gyerekek élnek, állíthatjuk, hogy az egyházasharaszti általános iskolából az elvándorlás nem etnikai, hanem szociális alapon történik: már a cigány családok többsége sem ide

---

Az iskolai végzettségre utaló adatok azt mutatják, hogy az oktatáspolitikai erőtlen kísérletei a középiskolai oktatás kiterjesztésére alig érintették azokat a többszörösen kirekesztett fiatalokat, akik hátrányos társadalmi pozícióból, etnicitásuk miatt stigmatizálva, a városi középiskoláktól távol lévő, eleve hátrányos helyzetű területen élnek.

írta gyermekét. Ez az iskola nem csupán „cigányiskola”, hiszen ide még a cigány gyerekek közül is csak azok járnak, akiknek nincsen más lehetőségük: azaz a szülőknek nincs megfelelő kulturális és anyagi tőkájuk ahhoz, hogy gyerekeiket olyan iskolába járassák, amely lehetőséget nyújt nekik a továbbtanulásra.

Az alsószentmártoni önkormányzat 2004 nyarán az egyházasharaszti körzeti iskolától leválva (5) önálló alsó tagozatot indított, s középtávú oktatási intézkedési tervében a felső tagozat kialakítása is szerepel. (6)

A tanítónő

„Alsószentmártonba jártam óvodába, akkor még csak egy óvoda volt, ami most az egyházi óvoda, önkormányzati óvoda volt, és oda járt mindenki oviba. Elsőtől harmadikig ide jártam az alsószentmártoni általános iskolába, akkor még nem volt negyedik osztály, most lett egy osztállyal kibővítve. És utána tanulmányaimat Haraszttiban folytattam, mert automatikusan, mert az egy iskola, az egyházasharasztnak az alsószentmártoni iskola, az a tagiskolája. Utána pedig felvételt nyertem Pécsre a református gimnáziumba, oda jártam, és akkor ugye leérettségiztem és folytattam tovább Szekszárdon tanító szakon.

Az óvodában még magyarul beszélünk, mert magyar óvónénik voltak. Akkoriban nem volt cigány óvónéni, senki. Cigány dada sem volt, mindenki magyar volt, magyarul kellett szigorúan beszélni. Az iskolában is ránk szóltak, ha cigányul beszélünk. Ugye ez csak mostanában terjedt el, hogy vannak ezek az újabb fajta törvények, a szegregációs ellen, ugye, integrációs programok, meg a kisebbségi nyelvek megőrzésére ugye törekszenek, van külön beás nyelvoktatás. És akkor most már ezt előtérbe helyezik, meg most már egy pedagógus nem mondhatja, hogy ne beszélj cigányul, mert nem is mutathatja ki azt, hogy ha neki nem tetszik ez, mert most már elítélik. De hát akkoriban még szabad volt azt mondani, hogy te ne beszélj cigányul. Kábé olyan, mintha neked azt mondanák, hogy ne beszélj magyarul. Mert nekünk olyan volt. Nem tudtuk, hogy mi a probléma, hogy most cigányul beszélünk. Hát hogy ebből olyan problémáim voltak, hogy nem értettük, amit a tanító néni mond, egyre emlékszem, hogy linóleum, ugye, hát fogalmam nem volt, mi az, nem tudtam, mi az. Itthon nem használtuk ezt a szót. És akkor teljesen ki voltak akadva. Meg az irányokkal is voltak gondjaink, jobbra, balra, voltak hiányosságok, és akkor azt mondták, hogy milyen buták vagyunk, csakhogy a pedagógus nem volt felkészülve. És nem a gyerek volt a buta, hanem igazából a pedagógus, mert nem készült föl.

A gimiben jól éreztem magam, sok barátot szereztem, beilleszkedtem teljesen, kíváncsiak voltak arra, hogy nálunk milyen szokások vannak, a barátnőim jártak ide, el voltak ájulva a cigányfogácsától, úgyhogy teljesen pozitív tapasztalataim vannak. Az az igazság, hogy engem közvetlen módon még nem értek ilyen negatív tapasztalatok, míg hogyha a családommal, mondjuk a testvéremmel, vagy a párommal, mert ő, akiken jobban látszik az, hogy cigány, azokat érinti jobban. Mondjuk a férjemet, hát, rajta rendesen látszik, hogy cigány, mert rólam nagyon sokszor azt hitték, hogy szerb vagyok, vagy horvát a nevem, mondták, hogy ez egy horvát, szerb-horvát, igen, de mondtam nekik, hogy nem, nem, én cigány származású vagyok.

Én a gimit is úgy jelöltem be, nekem volt egy nagyon jó osztályfőnököm Egyházasharaszttiban, és ő ösztönzött, ő motivált. Ő készítetett arra, hogy én most bejelöljem a gimnáziumot. Én nem jelöltem volna be a gimnáziumot. Nekem állandóan ilyen kisebbségi érzésem volt. Nagyon kis visszahúzódo, szegyéllős kislány voltam. Meg amúgy is, hogy én, gimnáziumba? Hát biztos, hogy nem vagyok rá képes, buta vagyok, városi gyerekek, sokkal erősebb iskolából, aztán én lettem az osztály második legjobb tanulója, mert a barátnóm volt a legjobb tanuló, fű, nem lehetett bírni, az egy zseni. Most is Pestre jár. Kettőt végez, politológiát és jogot. Ő nem cigány. Az osztályban egyedül én voltam cigány. Úgyhogy elég nehéz volt, mert teljesen kiszakadtam a környezetemből, teljes mértékig. Egy cigány osztálytársam nem volt. Még az iskolában sem volt. Mikor harmadikos lettem, akkor jött egy srác, de azt ki is vágták fél év után, úgyhogy egyedül maradtam, nem volt ott senki. Akkoriban még nem tanultak annyian tovább. Mostanában kezdődött el ez a hullám, a tesóm generációja vagy hogy mondjam, korosztálya, ő most 18 éves. A környékről is. Az ő korosztályából többen vannak, akik továbbtanultak, vagy tovább akarnak menni tanulni.

De ez egy jó módszer, mert legalább tanulnak egymástól. Mert nekem, mondom, csak a gimnáziumtól kerültem... az sem volt vegyes osztály, mondom, egyedül voltam, aztán a főiskolán megint egyedül voltam, úgyhogy így nem tapasztalhattam meg, milyen az a vegyes osztály, mert nekem csak magyar osztálytársaim voltak, kivéve az általános iskolát, ott meg csak cigány osztálytársaim, én nem tudom, milyen az, amikor vannak cigányok is meg magyarok is, és akkor együtt tanulunk. Ezt én nem tapasztalhattam meg.

Szüleim nagyon örültek, szüleim támogattak engem végig, folyamatosan. Nélkülük nem is tudtam volna elvégezni még a főiskolát se, hiába dolgoztam, mert én levelezőre jártam, mondjuk a levelezőt is bánom, hogy azt jelöltem be először, ilyen jó pontokkal... Mert akkoriban kollégista voltam, és akkor, ő, hát Szentmárton, akkor nekem, akkor nagyon szerettem a falut, ő, Szentmárton, haza akarok jönni, nem

szerettem kollégista lenni. Én nagyon anyás voltam. Nagyon ragaszkodtam a családomhoz. De utána már, egy fél év után már megbántam egy picit, hogy nem azt jelöltem meg. De átmehtem volna, ugye át lehet menni, különbözőzeti vizsga. Utána meg már elkényelmesedtem, volt munkahelyem, elkényelmesedtem, ugye a szülei azt nem tudták volna megadni, amit én elértem már, meg megteremtettem magamnak, úgyhogy inkább győzött a kényelmesség, mint a nappali tagozat.

Itt az iskolában voltam pedagógiai asszisztens, az azt jelentette, hogy segítettem a papírmunkákban, az iskola díszítésében, aztán korrepetálásokban. Mondjuk a korrepetálás az így furcsa, mert korrepetáláshoz kell a legtöbb képzettség, ugye? Hogy a gyereket fejleszd, és ezt vittem én. Korrepetálást, igen. Tapasztalatnak mindenképp jó volt, mert a nehezen kezelhető gyerekek, azok mind hozzám kerültek, úgyhogy nehéz volt.

Mert szükség van arra, hogy, hogy alsószentmártoni is legyen, mert ismerem a gyerekeket, ismerem a családi helyzetüket és talán egy picit más a viszonyuk is hozzám, és segíthetem, én ilyen áthidaló... kis hídszerűség lehetek a gyerekek meg a többi pedagógus között. Mert nagyon nehéz, hogy befogadják, pláne az, hogy a gyerekekkel nincs gond, befogadják a szülők... befogadják a tanárokat, tanítókat, de nagyon sok negatív tapasztalatunk volt ezen a téren, régebről is.

Azt tapasztaltam, hogy amiket tanultam, azt egyáltalán nem tudtam felhasználni itt az iskolában. Annyi főleges dolgot tanítanak mondjuk a tanító szakon is, amit egyszerűen nem használsz, és azt nem tanítják meg, hogy hogyan kell tanítani. Vagy hogy kell egy problémás gyerekkel, vagy gyereket kezelni. Vagy hogy kell a betűket megtanítani, vagy olvasni hogy kell megtanítani a gyereket. Voltak tantárgy-pedagógiák, de hát az... annyira is volt elég. Semmire szinte. Mondjuk még én könnyű helyzetben voltam, vagy könnyebb helyzetben, mint a többiek, mert egyben vittem a gyakorlatot és az elméletet ugye, az iskolában itt gyakorlatra tettem szert, segítettek a kolléganők, meg ott az elméleti részt, amit kellett, azt tudtam hasznosítani, úgyhogy nekem könnyű dolgom volt, könnyebb. A többieknek, mikor voltak tanítások, akkor fogalmuk nem volt, hogy hogyan kell a gyerekekkel bánni. Ugye megvan egy minta mindenkinek, hogy hogy kell egy órát megtervezni, hogy kell összeállítani, de hát ott gyerekekről van szó, nem tudsz a papírhoz ragaszkodni, sokszor ezért is volt afférom a tanárokkal, akik a főiskolán tanítottak, mert szigorúan ragaszkodtak, ami oda le volt írva. Ez a baj, hogy sokszor olyanok tanítanak, akik nem is tanítottak még.”

Egyéni mobilitási utak a falun belül és kívül

Ebben a térségben az állami közoktatás ellehetetlenülése, a segítő szervezetek rendszerének kialakulása és a demográfiai helyzet változása vezetett a jelenlegi állapothoz, ami jelentős mértékben eltér az országosan és a térség más településein tapasztalható viszonyoktól, ugyanakkor újragondolásra készíti az iskolai szegregációról eddig kialakult nézeteinket.

Míg az országban a cigány gyerekek iskolai elkülönülése jelentős mértékben erősödött, és a szabad iskolaválasztás eredményeképpen teljesen új formákat öltött, a cigány gyerekek lehetőségei a különböző oktatási formák elérésére jelentős mértékben csökkentek (*Havas, Liskó és Kemény, 2002; Kertesi, 2005*), addig a volt egyházasharaszti iskolakörzetben ennek éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg. Miközben a közeli Siklóson és a térség más településein a születések száma folyamatosan csökkent, addig Alsószentmártonban és a környék más, többségében cigányok lakta településein a születések száma évtizedek óta folyamatosan nagyon magas, Alsószentmárton lakóinak harmada 14 éven alatti. A demográfiai viszonyok megváltozása s az oktatási intézmények fenntartásának nehézségei miatt az egyre több alsószentmártoni cigány gyerek napjainkban már nem nyúg a térség iskoláinak, óvodáinak, hanem létszükséglet fennmaradásukhoz.

Az alsószentmártoni két óvoda közül az önkormányzat által fenntartott 2004 nyara óta az általános iskolával közös igazgatású integrált közoktatási intézményként működik. Az óvodába járó gyerekekkel egy más településről kijáró óvónő foglalkozik, munkáját egy-egy helybeli pedagógiai asszisztens és dajka segíti. Mivel a gyerekek úgy kerülnek be az óvodába, hogy többségük csak a beás nyelvet beszéli, az óvoda legfőbb pedagógiai célkitűzése, hogy megtanítsa magyar nyelvre a gyerekeket.

Ezzel szemben az 1998-tól, a katolikus egyház fenntartásában működő katolikus óvoda éppen a beás anyanyelvre és a hagyományokra építve próbálja felkészíteni a gyerekeket az iskolára. Már az induláskor egy helybeli óvónőt neveztek ki az intézmény

élére, és mai napig nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy lehetőleg minél több helybelit alkalmazzanak. Amikor a faluban, ahol szinte semmilyen munkalehetőség nincsen, azt látták, hogy egy cigány nő is lehet egy intézmény vezetője, hirtelen megnőtt a tanulás presztízse. Így lett a dajkának érettségije, így kerültek, a helybeli katolikus pap támogatásával, főiskolára a tehetséges fiatalok. Jelenleg a hat óvónőből három helybeli, és természetesen a három dajka és a fűtő, takarító is szentmártoni. Ezzel a létszámmal a katolikus óvoda jelentős foglalkoztatóvá vált a településen.

Az óvónő

„Hát én most óvónő vagyok, úgy kezdődött az egész, hogy ez az épület önkormányzati óvoda volt, és engem ide vettek fel dajkának. Aztán megváltoztak a körülmények, egyházi lett az intézmény, visszakapta, mert egyházi tulajdon volt, és akkor kaptam egy meghívást, hogy itt dolgozhassak, mint dajka, és hát nekem ez annyira tetszett ez az egész, hogy úgy gondoltam, hogy többet szeretnék tenni, az enyéimért, mert ugye én itt is lakom, én cigány vagyok, szentmártoni, és nem volt érettségim sem. Így jelentkeztem levelező tagozaton a Tánicsics Mihályba Siklósrá, elvégeztem, sikeresen leérettségiztem, hál'istennek, és hát még akkor nyomban elmentem, a kaposvári egyetemre jelentkeztem, és hál'istennek volt egy kihelevezett tagozata Pécsen is, és akkor ott is levelező tagozaton, és tavaly végeztem el. Mind levelező tagozaton folyt, de már később jutott eszembe, hogy el kellett volna kezdeni még időben tanulni, de hát, csak megcsináltam.

Én előkészítőbe jártam, az volt még akkor, és szintén itt volt, Alsószentmártonban, ahol most van, az iskolához tartozik, talán most tornaterem. Ott volt, de mi csak délig voltunk, egy ilyen előkészítő volt. És ide jártam harmadikig általánosba, azután az Egyházasharaszti Általános Iskola, ott folytattam, négytől nyolcig. Azután nem mentem el továbbtanulni, nem vettek fel sehova. Virágkötőnek jelentkeztem, meg kereskedelmire, és hát volt egy osztályfőnökünk, és hát ugye magyar-cigány osztályba jártam, és hát az osztályfőnök a magyarokat, a jobbikat mind elküldte ide a Tánicsicsba, gimnáziumba, és hát én osztályelső voltam, és hát azt javasolta az osztályfőnök, hogy én ne menjek, mert engem úgyse fognak oda felvenni, mert ugye még felvételizni kellett a gimibe, holott én voltam az osztályelső.

Osztályelső voltam, komolyan. Ez tényleg így van, és azt mondta, hogy engem úgysem fognak oda felvenni. Hogy most mire értette, hogy nem fogok sikeresen felvételizni, vagy a származásom miatt, ezt most nem tudom. Otthon voltam egy darabig, eljártam dolgozni feketén, napszamba meg ilyesmi, és... ja, még elvégeztem egy gyári textil varrómunkási tanfolyamot, ilyen pályakezdeként, és nem tudtam elhelyezkedni, és dolgoztam itt a plébánián, a konyhán. Konyhalány voltam. Meg feketén dolgoztam. Ennyi, és utána kezdtem el tanulni. És utána idehívtak, és úgy éreztem, megvan az a hely, tényleg megtaláltam a hivatásomat, amit én szeretnék végezni a továbbiakban. És ahhoz, hogy óvónő lehessenek, hát végig kellett járnom ezt a számléírárt, mert tényleg itt voltam dajka, el kellett mennem gimibe, és utána főiskola.

Nekem az osztályfőnököm a gimiben az nagyon aranyos volt. És nekem van beásból nyelvvizsgám, cigányból, és hát ugye ez felmentesít egy választott tantárgy alól az érettségien, és hát ott intéztük a tanárral a dolgokat, és akkor mondja az igazgatónőnek, hogy hát én van nyelvvizsgája. És kérdezi az igazgatónő, hogy hát miből? És felsőfokú, C típusú, minden? Tudod, miből? Hát, azt mondja a tanárnő, rámnéz, hát... hát... tudod, ki se akarta mondani, hogy cigány, mert hátha az nekem bántó. És akkor én mondtam, hogy de tanárnő, hát cigányból van, én ezt nem szégyellem! És akkor mondta, hát, de nem akartam megbántani, de mondom, én ezen nem bántódom meg. Rám néz a nő, hát ilyet, már tényleg nem mertem megkérdezni... Mert senkinek nem volt. És nekem megvolt. De most miért ne használjuk ki, ha van rá lehetőség?

Sőt, hát nálunk ez így zajlik, hogy mondjuk, az óvodában a kicsiknél, hogy háromévesen kerülnek be, és nálunk cigányul beszélnek a családban, otthon. És inkább előbb a cigányt, és utána a magyart. A középső csoportban már jobban előtérbe kerül a magyar, és a cigányt is úgy használjuk, a nagycsoportban viszont inkább a magyart még jobban, az iskola miatt, de a cigány is benne van. Ez szerepel mondókákban, mesékben, versekben, dalokban, lefordítjuk a magyar verseket és mondókákat, ha van cigány, akkor azt is behozzuk, és ugyanúgy a hagyományokat, az ünnepeket mind. Mind behozzuk. Mert azért nem szeretnénk a hagyományainkat elveszíteni. És főleg nem a nyelvünket.

Nagyon sokan járnak Siklósrá, a katolikus iskolába, és nagyon ügyesek. Járnak ide Alsószentmártonba is, a Harasztiába is, de Siklósrá is, városi iskolában is nagyon jól megállják a helyüket. És régen nem az volt a baj, hogy nem akartunk, vagy nem tudtuk volna megcsinálni, hanem az, hogy egyszerűen nem volt rá lehetőségünk, nem kaptunk rá lehetőséget. Ez volt a probléma. Régebben nem kaptunk rá lehetőséget. Nem volt. Mondjuk anyagilag sem igen tudtak volna minket támogatni, meg hát lehetőséget sem nagyon kaptunk. Mert hát nem úgy van, ahogy mondják, hogy van sok hely... hát sajnos még most is működik az, hogy a kisegítő iskolákban cigány gyerekek vannak többségben. Mert el volt könyvelve, hogy az cigány gyerek, és akkor az megy a kisegítőbe. Mert az hülye. Cigány az egyenlő a hülye. Mert kell a

kisegítőbe is gyerek. Mert nem volt vele gond, betették oda a kisegítőbe, azt mondták, hogy nehezen kezelhető, ez hülyegyerek, ez megy oda. És akkor még jobban lemaradt. És hát azért ha valakit elkönyvelnek úgy, hogy hülye vagy, fiam, akkor az nagyon nehéz. Minket nem is küldtek ilyen, hogy gimnáziumba. Nem hogy nem küldtek, nem is ajánlották, hogy te menjél gimnáziumba, mert te jó tanuló vagy, vagy bármi... ááá. Neked még szakmád sem lesz, azt mondták. És a haraszi tanárok még mindig nem hiszik el, hogy nekem van diplomám. Mert ugye kérdezték, hogy kinek van Szentmártonból diplomája, és akkor mondta az unokaöcsém, hogy az én nenémnek van. Hát ismernek a tanárok, ugyanazok vannak még ott, hát nem mindenki, hanem a többség az maradt, és mondták, hogy á, hát az nem létezik, a Móninak nem lehet diplomája. És pedig, amikor oda jártam, nem is úgy kezeltek, mint a többi cigánygyereket, mert ugye kicsit jobb volt a képességem, de akkor sem. Akkor sem úgy kezeltek, mint egy normális gyereket, cigány, és kész.

Mert hát különben is, ebből az egészből, szegénységi körből mi csak így tudunk kikászálódni, ha tényleg nekiállunk és tanulunk, és hát nem csak szakmunkást vagy nyolc általánost, mert még diplomával is nehéz elhelyezkedni.

Most, hál'istennek, most nagyon sokan nekiálltak tanulni. Fel nőttek is elmennek levelező tagozatra. Mert most jövünk rá szerintem, hogy ebből tényleg nem lehet másként kimászni, csak úgy, ha tanulunk, ha van valami a kezünkben. Mert nagyon nehéz megélni. Most nem azért mondom, hogy rasszisták az emberek, de vannak, tényleg vannak, és ha meglátják, hogy barna bőrűek vagyunk, vagy azt hallják, hogy Alsószentmárton, tudod, akárhova elmész felvételizni, és megmondod, hogy te alsószentmártoni vagy, akkor azt mondják, hogy köszönjük szépen, majd fogjuk értesíteni. Viszont volt egy olyan alkalom is, én már dolgoztam mosogatólányként, és tizenhat éves voltam, Harkányban dolgoztam feketén, és jó, engem felvett, mert úgy vittek oda, volt ismerős. És akkor közben jött egy cigánygyerek, és pincérnek jelentkezett. És megmondta neki a főnök a szemébe, hogy nem, de csak azért, mert cigány vagy. És ez annyira durva volt így hallani, tudod... hogy nagyon. Utána azzal magyarázta, hogy a németek, hogy ők nem szeretik a cigányokat, pedig ez nem igaz. Abszolút a vendégeknek semmiféle problémájuk nem volt velünk, csak... benne volt. Benne volt."

A településen már az óvodák között is komoly versengés folyik a gyerekekért, de ez a verseny igazán az iskolaválasztáskor éleződik ki. A katolikus óvoda azt szorgalmazza, hogy a gyerekek a siklői Szent Imre katolikus általános iskolába menjenek tanulni.

Siklós négy általános iskolája közül kettőt az önkormányzat, egyet-egyét a református és a katolikus egyház tart fenn. A katolikus általános iskola 1991 óta működik, akkor 350 gyerek tanult ott. Kezdetben az iskola irányítása nagyon határozottan megkövetelte mind a tanulóktól, mind a szülőktől a katolikus vallás gyakorlását, e határozottság eredményeképpen azonban néhány év alatt az iskola tanulóinak száma 150-re apadt, amely már a fenntartást is veszélyeztette. Ekkor kerültek be az iskolába, az első cigány gyerekek – az alsószentmártoni plébános ajánlásával és támogatásával. Az iskola időközben kicserélődött vezetése belátta, hogy a városban belül nem tud

---

Az 1998-tól, a katolikus egyház fenntartásában működő katolikus óvoda éppen a beás anyanyelvre és a hagyományokra építve próbálja felkészíteni a gyerekeket az iskolára. Már az induláskor egy helybeli óvónőt neveztek ki az intézmény élére, és mai napig nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy lehetőleg minél több helybelit alkalmazzanak. Amikor a faluban, ahol szinte semmilyen munkalehetőség nincsen, azt látták, hogy egy cigány nő is lehet egy intézmény vezetője, hirtelen megnőtt a tanulás presztízse. Így lett a dajkának érettségije, így kerültek, a helybeli katolikus pap támogatásával, főiskolára a tehetséges fiatalok. Jelenleg a hat óvónóból három helybeli, és természetesen a három dajka és a fűtő, takarító is szentmártoni. Ezzel a létszámmal a katolikus óvoda jelentős foglalkoztatóvá vált a településen.

---

konkurálni az általános iskolákkal, és ezért a vidéki gyerekek felé fordult. Jelenleg az iskola 194 tanulója közül 120 bejáró, közülük 50 alsószentmártoni, és az iskola tanulóinak fele cigány. Az iskola vezetése, bár továbbra is nagy hangsúlyt fektet az erkölcsi nevelésre, felvállalta a hátrányos helyzetű gyerekek oktatását, amit több-kevesebb sikerrel meg is valósít. Bár a gyerekek több, mint fele csak szakmunkásképző intézetben tanul tovább, de ebből az iskolából a cigány gyerekek is sikeresen felvételiztek a Gandhi Gimnáziumba, vagy kerültek be az Arany János Program keretében a Leőwey Gimnáziumba. Az iskolai előmenetelt segíti, hogy Alsószentmártonban a katolikus egyház fenntartásában működik egy tanoda is, ahol délután foglalkoznak a gyerekekkel.

A gyerekek számának folyamatos csökkenése miatt 2006 szeptemberétől már a siklósi református általános iskola is fogadja az alsószentmártoni gyerekeket. Ennek megfelelően a cigány gyerekek megoszlása a siklósi általános iskolákban kiegyenlítettebb lett.

Jelenleg az alsószentmártoni és más településeken élő cigány gyerekeknek a siklósi általános iskolákból van a legnagyobb esélye a továbbtanulásra. Eppen ezért a szülők többsége mindent megtesz, hogy gyereke városi iskolába kerüljön – de ez nem mindenkinek adatik meg.

Az alsószentmártoni önkormányzati iskola vezetője ezt úgy fogalmazta meg nagyon pragmatikusan, hogy igaz, hogy a szülő ma már több intézmény közül is választhat, hogy hova írassa a gyerekét első osztályba, de ez csak a jobb anyagi helyzetűek számára választási lehetőség, hiszen az egyes iskolák nagyon különböző támogatásokat (étkeztetés, utazás, tanszer) nyújtanak tanulóiknak. Ugyanakkor az, hogy a szülőknek van választási lehetőségük az általános iskola között, nagy előrelépés ahhoz képest, hogy tíz éve az alsószentmártoni gyerekek még csak a körzeti iskolában tanulhattak.

Az elmúlt évtizedben a helyi katolikus pap, azon túl, hogy támogatta a katolikus óvoda megalapítását, évről évre egyre több gyereket ajánlott be a siklósi általános iskolába, a megyeszékhelyen működő, hátrányos helyzetű gyerekek középiskolai oktatására szerveződő intézményeknek, elsősorban a Gandhi Gimnáziumnak és a mánfai Collegium Martineumnak is egyik fontos szervezője és támogatója volt, azok vezetőivel jó kapcsolatokat ápol. Mindezekben a hálózatokon keresztül számos helyi fiatal sikerült eljuttatnia a középiskolába, amivel jelentős mértékben hozzájárult nemcsak a sikeres egyéni mobilitási utak felépítéséhez, hanem a helyi értelmiség magjának kialakulásához is.

Középiszkolák, kollégiumok, cigány gyerekek

A rendszerváltást követő években a legtöbb magyarországi nemzeti kisebbség kultúrházra, gimnáziumra, felsősoktatási tanszékre, mindezekkel párhuzamosan kisebbségi önkormányzatra tehetett szert. Ebben az időben jogosan vetődött fel a kérdés, hogy ha a horvátoknak, szlovákoknak, németeknek vannak ilyen intézményei, akkor a cigányoknak miért nincsenek. Egyértelmű volt, hogy ha nemzeti kisebbségeknek, így a cigányoknak is vannak alapvető jogai, akkor ehhez tartoznak intézmények is, és ahol hiányzik, ott ezt létre kell hozni. E logika mentén jött létre a Gandhi Gimnázium mint cigány (beás) nemzetiségi gimnázium. A pécsi Gandhi Gimnázium Magyarország és egyben Európa első – és a mai napig egyetlen – roma nemzetiségi, érettségig adó intézménye, az 1993/94-es tanévtől indult, az alapítványi formában működő középiskolát civil szervezetek és magánszemélyek hozták létre. Az iskola a kezdetektől anyagi nehézségekkel küzdött: a gyerekek után járó normatívából és különböző alapítványi hozzájárulásokból a működtetést még csak-csak tudták finanszírozni, de egy középiskola teljes infrastruktúrájának kiépítéséhez (iskolaépület, kollégium) a hazai civil társadalom nem rendelkezett a szükséges forrásokkal, ez csak állami hozzájárulásból volt megoldható (Józsa, 2002; Wizner, 2005). Tehát elsősorban a finanszírozás megoldatlansága miatt lépett be az alapítványba a magyar állam; 1995-től a gimnáziumot a Gandhi Közalapítvány tartja fenn.

A Gandhi Gimnázium pedagógiai programja abból indul ki, hogy a cigány gyerekek a legtöbb általános iskolában rosszabb minőségű oktatást kapnak nem cigány társaiknál, gyakran külön osztályokban, elkülönítve tanítják őket. Délnyugat-Magyarországon, a gimnázium beiskolázási körzetében többségük olyan hátrányos helyzetű településen él, ahol az iskolák eleve rosszabb körülményeket tudnak biztosítani. Az általános iskolából hozott hátrányok kompenzálása mellett a gimnázium pedagógiai programja különösen nagy hangsúlyt fektet a roma identitás megőrzésére és az anyanyelv oktatására. (7)

Egy fiú a Gandhi Gimnáziumból

„Nos hát itt születtem 83-ban Alsószentmártonban, ide jártam óvodába, akkor még nem volt egyházi óvoda, csak egy óvoda volt, az az önkormányzati volt, vagy államinak hívták, nem tudom. Bennem nagyon jó élmények maradtak, szerettem oda járni. Hiperaktív gyerek voltam akkor is, és mindig le kellett foglalni, persze ha nem foglalt le a tanár, akkor egyből rosszaságon járt az eszem. És iskolába is ide jártam Alsószentmártonba, itt van az Egyházasharaszti Általános Iskola tagiskolája, azt hiszem, így hívják, elsőtől negyedikig lehet ide járni, persze Egyházasharaszti is van egytől négyig, de választható és én ide jártam. Negyedik évfolyam után akkor átkerültem Egyházasharaszti, 5-6. osztályba, és hatodik félévében felvételt nyertem a pécsi Gandhi Gimnáziumba, amely iskoláról azért tudtam, azért kaptam információt, mert akkor az alapítók között volt a helyi pap, Lankó József, ő a „Tiszi”. És akkor ő jött az iskolába, meg ilyen nagy emberek jöttek, úgy értem, hogy nekem magasak. És akkor nézték a tanulmányi átlagunkat, évekre visszamenőleg, és volt egy logikai játék, ilyen kirakós, és akkor el kellett jutni A-ból B-be. Egy se sikerült, és volt egy teszt, a tanulmányi átlagon kívül, amit ki kellett tölteni. És akkor a teszt meg a tanulmányi átlagom az jó volt, és akkor nyári tábora meghívtak. Így a hatodik második félévét már ott kezdtem a másik, a Gandhi Gimnáziumban.

Hát az borzasztó volt, 12 évesen elkerülni, ahol nagyon erős a szülőkkal való kapcsolat és a közösség, ez borzasztó volt, egyszerűen halálos, és a szüleim... Kollégista voltam, és az elején úgy volt, hogy kéthetente jártam haza, most egyetemistaként akkor járok, amikor akarok, meg a gimnázium vége felé is akkor jártunk haza, amikor akartunk, úgy értem, hogy péntekenként. De az első pár évben úgy volt, hogy kéthetenként, és az szörnyű volt, kész volt. Szüleim tudtak támogatni, és nekik is szörnyű volt, nem telt el sírás nélkül napjuk az első hónapokban, és mondták, hogy ha bármilyen probléma van, csak egy telefonba, egy szavamba kerül, csak bőlinsak egyet, és akkor abbahagyjuk az egészet. Az első hónapok nagyon nehezek voltak, furcsán is viselkedtem, új is volt az egész, meg az ember nem is tudta, hogy hogy viselkedjen. Itt öt egész voltam, és akkor nehéz volt, hogy vannak még ott ötvenen, akik legalább olyan okosak, és akkor a tizedik voltam hátulról, vagy nem is tudom. Ez egyszerűen borzasztó volt, rosszul éltem meg. Megszokták a szüleim is, hogy jók az eredményeim Egyházasharaszti, de a Gandhiban szörnyű volt, készen volt. Az első év végén évszázorok nem tudtuk hova tenni. Angolból is, itt jó voltam, ott meg külföldi, amerikai tanárunk volt és hármast kaptam, de azt is úgy szenvedtem meg.

De mentünk előre, szüleimnek is voltak támogatói, sokszor kérdezték a papot is, Tiszit, hogy „akkor most ez megéri?”. És az igazgató is, Isten nyugosztalja, Bogdán János, nem múlik el szinte hét, hogy ne emlékeznek rá. Ő is nagyon sokat segített, sokszor mondta, hogy „nyugi, nyugi, nem kell, nem kell”. Meg anyámék féltek a pénz miatt is. Mert ugye azért nem kerül sokba az az iskola, de azért az egyebek, ruhák, satöbbi, ilyen költségek mindig vannak, meg azért vannak külföldi útlehetőségek, melyek azért ingyen vannak, de mégis csak kell valami, nem lehet mackóruhában meg gumicsizmában. És ezek voltak a járulékos költségek, amik nehezek, persze más iskolákban, például a Leőweyben meg kellett venni az angol könyvet, mi megkaptuk ingyen.

A Gandhiban hat és fél évet töltöttem, és borzasztó meghatározó volt az életemben. Ott tanultam meg angolul, jártam a világot, játszottam színházi csoportban, darabokban, országos és európai utazásokon vettem részt. Egyszerűen elképzelhetetlen volt például angolból nyelvvizsgát tenni, vagy hogy megismerni, mi az az Európa, innen lehetetlen volt abban az időben. De odakerültem. Ott a tanuláson kívüli plusz dolgok. Hogy a tanárokhoz hogyan lehet szólni, vagy a nevelőkhöz, igazi nagybetűs nevelőkhöz. Egyszerű dolgok fogok mondani. Például megtanultam, hogy hogy kell ruhát hajtogatni, mert bekerültünk 10-12 éves kislányok és szanaszét minden, mert „anyu majd úgyis megcsinálja”. És akkor vasárnap visszük a cuccot, kiborítjuk a sporttáskából, pénteken minden cuccot viszünk haza, mert mindegyik gyűrött, pedig nem is biztos, hogy mindet hordtuk. És ezt megtanítani, viselkedni, akár étkezni, fürdeni, ezek nagyon fontosak voltak, és a tanulás mellett így volt sok olyan tanár, aki nagyon nagy hatással volt ránk. Például Bogdán János miatt szerettem volna szociológus lenni. Szegény megboldogult János miatt, ő volt az iskolánk igazgatója, ő találta ki ezt az egészet, és miatta akartam én ezt csinálni. Jó volt, hogy értett az élethez, nagyon jó szakember volt, de az élet egyszerű dolgait is úgy el tudta magyarázni, hogy fiatal kis tizenévesként körbeültük, és megértettük, amit mond, nem mondtuk, hogy „hülye tanár, hagyjon minket békén”.

Ő közel lakott, Hirden lakott, és az Pécestől 10 kilométer, de bent lakott, volt olyan hét, mikor bent lakott, hétvégén, szombat, vasárnap, együtt fociztunk, és csodálatos volt, hogy az igazgató az, hogy hozzá lehet érni, meg lehet szólítani.

Gimnáziumban nagyon jól éreztem magam, az egyetemre bekerülve... persze mindig mondták nekünk a suliban, hogy készüljétek fel, mert neveletlenek vagytok, meg az élettől akkor pofont kaptok, meg az egyetem stb. Csak mondták és rémisztgettek minket, de igazából nem kaptunk erre felkészítést. És akkor bekerültünk az egyetem rendszerébe. Hogy például ott van romaellenesség. Hogy mi ez, nem tudtuk. Például, hogy mi a rasszizmus, ezt nem értettük. Szörnyű volt, az egyetemen, mikor lementem a büfébe legelőször. Dugig volt a büfé, és mikor lementünk, néma csönd volt, persze idővel megszokták.

De még azért mindig vannak problémák, év elején is volt egy problémám. Amikor berúgnak, akkor, mondják, hogy roma, meg nem tudom, hogy mocskos cigány... És akkor odamentem és kérdeztem, hogy mi van? Persze amikor már józan volt. És akkor mondta, de hát nem te, nem te. De akkor mi van, ha nem én, én is romának vallom magam, akkor nekem is mondod ezt. És akkor körbevettek engem emberek, tízen. És mondtam, hogy nyugodjatok le, mert gáz lesz, csitítani akartak, mert látták, hogy mérges vagyok, mert nagyon mérges is voltam. Az ajtómról például ki vannak ragasztva azok az óriás plakátok, azt hiszem, „nyílt társadalom címen”, amiket reklámoztak a tv-ben. Amiken egymás mellett van a fiú, a rosszcson, meg a nem tudom. És azokat letépkedték. Meg kaptam az ajtómról egy jelet is, egy kör és benne a célkereszt: „orsósok a célkeresztben”, azaz orsósirtás. És most nemrég kaptam egy horogkeresztet, persze azt tollal csak, meg tegnap este dörömböltek kettőt. Szörnyű, ilyenkor az ember elgondolko-

dik, szóltunk már a portán, de nem éri meg végül is, nem éri meg. Hadd csináljam magam a dolgomat. Nem akarok se többet, se kevesebbet teljesíteni, mint más, hadd tegyem meg azt, amit másoktól is követelnek, ahhoz, hogy diplomám lehessen. Csak ennyi, ezt kéne megérteni.

Amikor elkezdtem egyetemre járni, akkor olyan volt a roma, mint a fehér holló, nem volt, a szakomon nem volt roma, illetve voltak olyanok, akik nem vallották be. Én sem írom magamra, de a megnyilvánuláson múlik, amikor órákon erről beszélgettünk. Mára már azt kell mondanom, hogy a Gandhi Gimnázium tevékenysége miatt egyrészt romák özönlenek az egyetemre, a szociális szférába.

Szeretném, ha az öcsém most szépen leérettségizne, és ő is történész lesz, ha minden igaz, keményen beleválasztott, de nem baj. Ugye mindig vannak minimál- meg maximálprogramok, de szeretném, ha végre megszűnne ez, hogy megmondják a magyarok, meg mások, hogy mi a jó nekünk. Normális, tiszta fejű szakemberek, orvosok, ügyvédek, doktorok – romák, mondják meg, hogy mi a jó nekünk.”

A Gandhiban hat és fél évet töltöttem, és borzasztó meghatározó volt az életemben. Ott tanultam meg angolul, jártam a világot, játszottam színházi csoportban, darabokban, országos és európai utazásokon vettem részt. Egyszerűen elképzelhetetlen volt például angoltól nyelvizsgát tenni, vagy hogy megismerni, mi az az Európa, innen lehetetlen volt abban az időben. De odakerültem.

Már az első években világhossá vált, hogy a Gandhi Gimnázium Dél-Baranyában sem

képes minden hátrányos helyzetű gyerek középiskolai oktatását megoldani, vannak, akik nem szeretnék hatodik osztálytól kollégiumban élni, esetleg más középiskolában szeretnének tanulni. A Pécsért szerveződő Amrita Egyesület azoknak a cigány gyerekeknek az ügyét vállalta fel, akik szeretnének továbbtanulni, de a Gandhi Gimnáziumba különböző okokból nem férnek be.

„Ez a szerkezet volt egyedül lehetséges számunkra – a város minden gimnáziumába küldjünk cigány gyereket. Ekkor kezdtük el használni az integráció szót. Közös filmklubot szerveztünk, hogy az a gyerek, aki bekerül például a Kodály Gimnáziumba, hozza el ebbe a cigány háttérű filmklubba nem cigány iskolatársait. Nagyon sikeres dolog volt, '96-ban volt már ez. Indult tucatnyi cigány gyerekkel, és év végére megtelt a terem nem cigány gyerekekkel. Az integráció igény, ez derült ki ebből. Az egyes gyerek konkrét helyzetéből indultunk ki, akik máshová mennek haza, más mennyiségű pénz van a zsebukban, máshogyan öltöznek, más zenét hallgatnak, nem tudnak sikeresen udvarolni stb. – ezt ellensúlyozandó hoztuk létre a filmklubot. Akkor találtuk ki a kollégiumot, viszonylag hamar sikerült létrehozni, kimondottan integrációs céllal alakult, fejkvótás oktatási intézmény volt. Reggel elmegy iskolába, délután ide jön haza, mi szorgalmaztuk ezt a fogalmazást. 12 gyerekkel indult. Dél előtt integrációs, délután nemzetiségi.” (8)

A Gandhi Gimnáziummal párhuzamosan működő, a szegregált iskola kritikájára nyújtott intézményi válasz lett a Collegium Martineum megszervezése, amely 1996 szeptemberében tizenkét gyerekkel kezdte meg a működését. Ez volt az első olyan intézmény, mely szegény sorsú fiatalok integrált nevelését biztosította, azaz a hátrányos helyzetű fiatalok különböző, a középosztálybeliek által látogatott középiskolákban tanultak tovább, miközben délutáni nevelésük kiscsoportban, otthonos és demokratikus légkörben és körülmények között zajlott. A Collegium Martineum alapítását, hasonlóan a Gandhi Gimnáziumhoz, magánszemélyek és hazai, illetve külföldi egyházi szervezetek hozták létre, éppen ezért az intézmény folyamatosan finanszírozási gondokkal küzdött: az állami alapszabványból, az alapítványi támogatásból és az esetlegesen megnyert pályázatokból nem lehetett évekre előre tervezni, biztosítani mindazt a pluszszolgáltatást, amit a hátrányos helyzetű gyerekeknek szüleik, családjuk nem tudott otthonról biztosítani.

A kollégium mindennapi életének megtervezésekor a családi légkör megteremtése volt a legfőbb cél, ezért a diákok 14-16 fős csoportban nevelőkkel önálló közösséget alkottak. A különálló épületszárnyakban élő közösségek fiataljai saját közösségi terekkel (klub, társalgók, étkezők) rendelkeztek. Az egyes közösségek külön szerveztek programokat maguknak (bár a csoportprogramokra többnyire meghívták más kollégista társai-ukat is). A saját nevelőkkel együtt élő kisközösségek megléte biztosította, hogy a kollégium majd 60 fővel is megtarthassa családi jellegét.

A kollégium életét meghatározó esemény a hetente megrendezésre kerülő „konferencia” volt, ahol a diákok közös munkával készítették elő és hozták meg a döntéseket, és így határozták meg a kollégium alapvető működését. A kollégistáknak vétőjoguk volt a döntések meghozatala során, és nem kellett kikérniük a tanárok egyetértését a döntéseik érvényességéhez. Ők maguk hozták a döntéseket a saját sorsukat illetően (bővebben lásd: *Heindl, 2006*).

A fenti példából is látható, hogy a modellprogramok a kezdetekben és napjainkban is térben és a probléma súlyának kezelését illetően is nagyon korlátozottak voltak, szinte csak és kizárólag Dél-Baranyára korlátozódtak, ugyanakkor a hazai civil társadalom gyengeségének következtében folyamatos fenntartási nehézségekkel küszködtek.

Ezt a korlátot szerette volna áttörni – céljai szerint – a 2000-ben induló Arany János Program (AJP), amely az ötezer fő alatti kistelepülésen vagy tanyán, külterületen élő, tehetséges nyolcadik osztályos tanulókra terjed ki, akiknek anyagi, családi háttere nem teszi lehetővé képességeik kibontakoztatását. A program célja az volt, hogy a kistelepüléseken élő gyerekek közül mind többen kerüljenek be a felsőoktatásba. Az AJP-ben az eddigiekhez képest két nagyon fontos szempont jelent meg: az egyik, hogy a programban való részvételt a hátrányos helyzethez kötötte, a másik, hogy reagált a települési hátrányra. Sajnos a megvalósulás során ezek az elvek nem érvényesültek maradéktalanul, elsősorban a hátrányos helyzet hiányos definíciója miatt. A Liskó Ilona által vezetett szociológiai kutatás rámutatott, hogy az AJP-ben részt vevő diákok mindössze 3 százaléka tekinthető hátrányos helyzetűnek, többségük esetében csak a lakóhely tekinthető hátránynak. A programban részt vevő diákok között nagyon alacsony (régióként 2–8 százalék) a cigány tanulók aránya, ami pontosan jelzi, hogy a program nem érte el a leghátrányosabb helyzetű csoportokat (*Fehérvári és Liskó, 2006*).

Ennek korrigálására hozták létre 2002-ben az Arany János Programon belül a Kollégiumi Alprogramot, ahova öt intézmény került be: a Gandhi Gimnázium, a Collegium Martineum, a Borsodban ekkor létrehozott ózdi kollégium, valamint az északkeleti országrészek képviselőiben a baktalórántházi és az ibrányai kollégium. Ezzel a program a már működő modellintézmények normatív finanszírozásával megteremtette azok biztos anyagi hátterét, másrészt lehetőséget nyújtott – ha csak korlátozott mértékben is – az évekkorábban, már a Gandhi Gimnázium megalapítása után elhatározott, jó gyakorlatok, modellek terjesztésére.

Ugyanakkor, bár az Arany János Programban biztosítottá vált a tehetséggondozó kollégiumok finanszírozása, a program kötelező elemeként működő nulladik évfolyam több problémát is felvetett: a nulladik évfolyamon csak egy, a kollégiummal szerződésben levő iskolában lehet tanulni. Így a Collegium Martineum esetében az eredeti elképzelés, a „dél-előtt integrációs, délután nemzetiségi” elv csorbát szenvedett, hiszen a hátrányos társadalmi közegből érkező tanulók a nulladik évfolyamon egész nap egymás között voltak. Ugyanakkor 20-25 hátrányos helyzetű tanuló megjelenése egy városi/kisvárosi középiskolában jelentős mértékben megváltoztatta a városban az iskoláról kialakult képet, így sokszor még a plusztámogatások csábítása sem volt elegendő ahhoz, hogy egy jobb hírnevű középiskola felvállalja az Arany János Program hátrányos helyzetű nulladik évfolyamosait. (9) Annak ellenére, hogy az Arany János Programban megvolt a szándék és az akarat a modellprogramok kiterjesztésére, tulajdonképpen annak éppen ellenkezője valósult meg: az állami beavatkozás súlyosan csorbította az integrációs elvet.

Demokratizálási kísérlet középfokon – helyben

A fenti középiskolai kísérletek tapasztalataira építve, ugyanakkor azokon túllépve alakult meg 2004-ben Alsószentmártonban, az egyházi finanszírozás kedvező lehetőségét kihasználva, a Buddhista Egyház fenntartásában működő Kis Tigris Gimnázium és Szakiskola. Az iskola alapítása arra a pragmatikus felismerésre épített, hogy a faluban élő fiatalok legtöbbször csak általános iskolai végzettsége van, és a jelenlegi oktatási struktúrában esélye sincs arra, hogy bekerüljön az államilag szervezett középiskolai oktatásba, vagy ha be is kerül, onnan, a támogató hálózatok hiánya miatt, rövid időn belül kipereg. Az iskola a Belvárosi Tanoda módszereit alkalmazva (10), helyben nyújt lehetőséget a fiataloknak arra, hogy megszerezzék az érettségit. (11)

Ezzel a faluban eddig sikeresen működő, egyéni mobilitási lehetőségeket nyújtó csatornák mellett megjelent egy, a település minden lakosa számára elérhető középfokú oktatási intézmény. Az iskola diákjai között találunk középiskolás korú fiatalokat, akik közül jó néhányan jártak már hosszabb-rövidebb ideig valamilyen középiskolába, fiatal anyákat, akik évekkal ezelőtt éppen gyerekek megszületése miatt hagyták abba az iskolát. Az esti tagozatra évek óta járnak munkanélküli felnőttek, akik abban reménykednek, hogy a magasabb iskolai végzettség megszerzésével találnak majd munkát.

Vitathatatlan tény, hogy a középiskola megjelenése a falu életében jelentős és pozitív változásokat okozott: amellet, hogy számos fiatalnak lehetőséget nyújt a rendszeres iskolába járásra, találkozási lehetőséget teremt más társadalmi csoportokkal, elsősorban értelmiségiekkel. Új viselkedési mintákat közvetít: például nagyon fontos, hogy a fiatal nők a gyerekek megszületése után is hajlandók újra beülni az iskolapadba; ezzel lassan megváltozik az a mély beidegződés, hogy a családalapítás után a nő helyzete és szerepköre eleve elrendeltetett a családban. Az iskola közösségi teret biztosít találkozásokhoz, beszélgetésekhez – erre korábban csak az esténként fórumként funkcionáló kocsmá előt-ti terecskén nyílt lehetőség.

Ugyanakkor felvethető kérdés, hogy ez az iskola, ahol csak azonos társadalmi és kulturális háttérrel rendelkező tanulókkal találkozhatunk, mennyiben nyújt mintákat a többségi társadalomba való beilleszkedéshez? Kérdés, hogy a legcélravezetőbb pedagógiai módszerek mennyiben helyettesítik más társadalmi csoportok, minták jelenlétének hiányát? Hogy a helyben megvalósuló oktatás, minden előnyével szemben, mennyire tereli a fiatalokat a könnyebb ellenállás felé, azaz mennyire vonja ki az integrációs lehetőségeket kínáló középfokú intézményekből a fiatalokat, esetlegesen építi le az eddig kiépült egyéni mobilitási csatornákat?

Bár az intézmény folyamatosan próbál reflektálni ezekre a valóban felmerülő problémákra, azonban az idő rövidsége, illetve az elérhető középiskolák, elsősorban a

Collegium Martineum megszűnése és a Gandhi Gimnáziumban bekövetkezett változások miatt ezek a kérdések pillanatnyilag még nem megválaszolhatók. (12)

Második esély

„Tavaly óta járok, azért kezdtem el, a gyerekeim miatt, a jobblét miatt, hogy jobb... igen, a munkahely miatt. Hogy jobb keresetem legyen, el tudjam őket tartani.

Cigány vagyok, de az, hogy elutasítanak, és azt mondják nekem: mert nem. Ne mondják azt azért, mert cigány vagyok, vagy azért, mert nem elég az iskolám, mert nyolc általánosom van. Az érettségivel én úgy látom, hogy lehetséges, nem azt mondom, hogy száz százalék, hogy több lehetőségem lesz arra, hogy tanuljak, vagy az, hogy munkát kapjak. S hogy meg legyek becsvélve, szóval ne menjek kapálni, ha lehetséges, hanem egy kicsit másképpen oldjam meg ezt az egész feladatot.

Megindult hála Istennek ez a Kis Tigris. Szinte mentőövként jött a számomra, hogy a gyerekeimet így el tudtam látni, hogy elmenjenek iskolába, hogy mégis legyen iskolájuk. Hogy ne az legyen, hogy... nem volt se pénzem, mert anyagilag nem tudtam ellátni. Amikor egy lány kikerül, gyerek, mindegy, hogy most micsoda, a nagyvilágba... Egy, hogy a faluba... hogy is mondjam nektek? A hozzáállás, az, hogy nincs felügyelet alatt, hogy mindent tehetek, mindent szabad, nehéz. És ha van olyan valaki, aki belevigye, akkor az benne van. Az elején minden okés, de utána ugye el kell döntenie neki, hogy mi fontos, hogy lássa tényleg, hogy hogyan van. Előtte az olasz tagozaton járt, na hogy hívják? Ami a Gandhi iskola felé, Kodály? Az is jó iskola, ott nulladikos éves volt, és akkor ezáltal elment egy évünk erre. Úgyhogy ott meg azért nem fejezte be, mert ott meg nem lehetett félévkor átmenni egy másik iskolába, mert az egy nulladikos éves volt. Nem volt az, hogy a következő félévben átrakom, mert nincs. Csak gimnáziumban lehetett volna, hogy ebbe a félévbe átrakom egy másikba. S akkor ugye elvesztettünk egy évet, akkor mentünk a másik iskolába, megpróbálkoztunk Pécsen persze, onnan jöttünk ide át a Kis Tigrisbe.

A lány olyan, hogy meghallgat valamit, megtanulja, négyesre megcsinálja. Na most bármilyen hihetetlen, de meg tudja csinálni négyesre. Az előveszi, kész. Jó a felfogása. Nekem nem, a másiknak se. A fiúnak nehezebben megy, meg nekem is, de muszáj tanulnia. Jöttek a barátok a lánynál is, és nehéz volt. Nem tanultunk úgy, ahogy kellett, nem figyeltem oda rájuk, ahogy kellett, jobban. El kell mondanom, hogy anyámmal nevelem a gyerekeket. Teljesen anyu felügyelete alatt vannak, én csak olyan kis... nem is tudom, minek mondjam magam, mi vagyok: csak az, hogy megszülettem őket.

Apukám, azt tudom, hogy ő büszke rám. Apukám örül, mert örül nekem. Anyukám azt mondta, mármint az elején, hogy: á, lányom, ilyen öreg fejjel mész tanulni? Mindjárt negyven leszek, nemsokára betöltöm. Igen, nálunk az a szokás, cigányoknál, hogy asszony: otthon a helye. Mehetünk mi dolgozni, de el kell látni az otthoni teendőket is, plusz a gyerekek, a mi felelősségünk, a gyerekek. Teszem azt, egy kicsit megváltozott ez a rendszer, mert a fiúk is otthon vannak most, ugye a munkanélküliség miatt. Kicsit vállalnak ők is, de nem annyit, amennyit kell. Mi egy kicsit mindig lent leszünk, ők meg fönt lesznek, amit nekünk el kell fogadnunk. Sok, nekem is sok. Például na most ebbe az évbe végig beteg voltam. Le vagyok maradva, ezért van kettesem is, úgyhogy egy kettesem van, de örülök annak, hogy azt is megcsináltam, mert nehéz. Ha nincs problémám, akkor megcsinálom kiválóan, de ha valami van gond, ha az ember ide is, meg oda is megy, akkor... nagyon nehéz ezt helyrehozni. Többször volt így még tavaly, hogy még éjfélkor is fönt voltam, vagy egy óráig, de mindig mondtam, hogy aludni is kell, vagy el kell menni dolgozni. Azért oda kell figyelni a munkahelyemen, hogy nehogy valami probléma legyen. De amit én kiraktam célnak, hogy na most akkor ezt meg kell csinálni, azt megcsináltam. Ha nem mást, akkor átolvasni, hogy mégis legyen értelme, hogy miről szólt az egész dolog. Hogy ne úgy álljak oda másnap az iskolába, hogy na most fogalmam sincs, hogy miről van szó. Meg kell tanulni, nehéz, nehéz cél.

Mondtam a gyerekeknek, mert azt hiszik, hogy ez a Kis Tigris egy olyan komolytalan dolog. Ez egy igenis egy komoly iskola. Ugyanazok a követelmények, mint akár Siklóson a gimnáziumban, vagy akár a pécsi iskolákban, megadják a követelményeket. Nálunk a szentmártoniak azt hiszik, mert sok gyerek az általánosból át akarnak ide jönni, legalábbis, hogy szakmájuk legyen. Azt hiszik, hogy ez egy kis valami, hogy semmiségnék veszik. Mondom nekik, nem, mert itt bizonyítani kell. Mondja, hogy nem. De mondom, mert ha nem, akkor szépen ki fogsz menni innen az iskolából, mert nem felelsz meg.

A legszebb a tanulás. Mivel hogy nekem is kell a biztatás, ezt hozzá kell tennem, ha nincs biztatás, akkor az ember lelakad magára nézve. Ez tényleg így van, és sokszor van az, hogy egymást húzzuk mi osztálytársak, mind, aki tízedikes, ugye, felnőtteket, hogy figyelj, ne hagyd abba, nem nehéz... mindenkinek van problémája. Főleg most bejön ez a nyári idő, akkor az embernek kell menni dolgozni, szóval akkor van munka, kell a pénz, mert másképpen ez a létünk. Ha nincs pénz, nem tudunk továbblépni, nehéz.

A bátyám volt az, aki tanulhatott nálunk, én nem. Azért, mert fiú. Igen, a fiúknak az... nálunk csak a fiúk tanulhattak, mert ők azok, akik főntartják a családokat. Jelképesen is ő az, akinek gondoskodni kell a családról, a gyerekekről, az asszonyról... persze mi is megyünk kapálni... nagyon nehéz ám! Az, hogy egész nap kapálj... Nem azt mondom, hadd tegyem hozzá: szeretjük a munkát, mi cigányok. Akármilyen, megcsináljuk, legyen az, hogy ezer forintot kapunk egy napra... de akkor is el kell mennem, mert kell az a pénz, szükségem van a létfenntartáshoz, hogy ellássam a gyerekeket. Az a dolga a lánynak, hogy férj-

hez menjen. Nem is gondoltam annyira át talán... ha egyszer jön egy hapsi, akkor férjhez kell menni. Pont az, hogy a régi mód szerint, nekünk az a hagyományunk, hogy a lány férjhez ment, a férfi eltartja. Azért a bátyám tanult, én meg nem. Mert ha anyám azt mondja, hogy még nem megy férjhez, mert meg tanulni, akkor az lett volna. Mondjuk pont azért, mert én rá hallgattam, anyura, a szüleimre. Nem voltam az a morcos leányzó, amit mondtak, azt megcsináltam.”

Összegzés

A hátrányos helyzetű, többségében cigány fiatalok középiskolai oktatását célzó modellprogramok intézményei területileg koncentráltak, többségük a Dél-Dunántúlon (főleg Pécsen) működik, az ország más hátrányos helyzetű területein csak esetlegesen és elvétve jelennek meg, hatásuk nem számottevő. Ugyanakkor az elmúlt években bekövetkezett változások, elsősorban az Ámbédkar Gimnázium megjelenése B.A.Z. megyében, a Dankó Pista Gimnázium és Szakiskola működése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ezzel párhuzamosan a Collegium Martineum sajnálatos megszűnése miatt kiegyenlítettebbé vált a helyzet.

Az esettanulmány terepéül szolgáló faluban szinte minden alternatív oktatási, mobilitási lehetőség nyitva állt, számos segítő szervezet, támogató hálózat működött és működik a településen, ennek ellenére az elmúlt tizenöt évben csak minimálisan növekedett az érettségizettek száma. Azaz a középfokú oktatás kiterjesztése a többséget sújtó nagyon alacsony színvonalú általános iskolai oktatás miatt, amely inkább konzerválja, ha nem növeli a társadalmi hátrányokat, továbbá az általános és a középiskola világa közötti mély szakadék áthidalását kevésbé hatékonyan segítő támogató rendszerek, a faluban működő gettóvilág és a falun túl levő világok közötti mély és szinte áthidalhatatlan szakadék miatt szinte lehetetlenné válik.

Mindegyik intézményre jellemző, hogy nem az állam vagy önkormányzat alapította, hanem különböző civil szervezetek, egyházak. Ugyanakkor a fenntartás és folyamatos finanszírozás érdekében az állam szerepe minden intézmény esetében felértékelődött, aminek formai következménye a közalapítványi működés, vagy az AJP teremtette szigorú keretfeltételek, amelyek viszont különböző diszfunkciók, pedagógiai problémák megjelenését is okozták. A legsikeresebb fenntartók a Gandhi Közalapítvány és a különböző egyházak, jellemzően nem a nagy történelmi egyházak, hanem az alternatív kisegyházak.

Ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a jelenleg működő intézmények, még a Dél-Dunántúlon is, ahol egymással párhuzamosan több intézmény is jelen van, nem képesek pótolni a hátrányos helyzetű fiatalokat negatívan sújtó közoktatási hiányt, azaz ezek az intézmények csak a szerencsés kisebbségnek jelentenek mobilitási utat. Az esettanulmány terepéül szolgáló faluban

szinte minden alternatív oktatási, mobilitási lehetőség nyitva állt, számos segítő szervezet, támogató hálózat működött és működik a településen, ennek ellenére az elmúlt tizenöt évben csak minimálisan növekedett az érettségizettek száma. Azaz a középfokú oktatás kiterjesztése a többséget sújtó nagyon alacsony színvonalú általános iskolai oktatás miatt, amely inkább konzerválja, ha nem növeli a társadalmi hátrányokat, továbbá az általános és a középiskola világa közötti mély szakadék áthidalását kevésbé hatékonyan segítő támogató rendszerek, a faluban működő gettóvilág és a falun túl levő világok közötti mély és szinte áthidalhatatlan szakadék miatt szinte lehetetlenné válik.

Jegyzet

(1) Az interjúk többsége 2006 nyarán, egy tereptáborban készült. Az interjúk jelentős részét a PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszékének hallgatói, Baracsi Kitti, Horváth Inez, Katus Eszter, Labancz Eszter, Nyőgér Linda, Szabolcska Orsolya készítették. A terepmunka során sok segítséget kaptam Kovács Évától és Derdák Tibortól. Külön köszönet Alsószentmárton lakóinak, akik szeretettel fogadtak minket, és elmesélték nekünk történeteiket.

(2) Bár a kutatás több középfokú intézmény vizsgálatára is kiterjedt, ebben a tanulmányban csak azokat említem, amelyek esettanulmányom helyszínéhez köthetők.

(3) Mi sem példázza ezt jobban, mint hogy a tankötelezettség korhatárának felemelése olyan extrém szakiskolák megjelenésével járt együtt, ahol a hátrányos helyzetű fiataloknak a helyi, szegregált általános iskola kibővítésével gyümölcsstermelő, mezőgazdasági munkás, kerti munkás, erdőművelő és facsemetegondozó, kosárkötő szakot indítottak, a diákok gyakorlati helye a település határát gyümölcsösrel betelepítő vállalkozónál van (Virág, 2007).

(4) A kutatást 2007 nyarán zártam le, az ezt követő változásokról csak részleges információkkal rendelkezem. Ezeket minden intézményre vonatkozóan lábjegyzetben közlöm.

(5) Tölgyesi Ágnes: „Az álmod meg nem álmodni ügysem tudod” Alsószentmárton 2002–2004 (2005)

(6) A finanszírozás új szabályai szerint 2007 szeptemberétől az alsószentmártoni iskolának iskolafenntartói társulást kellett kötnie valamelyik környékbeli, nyolc évfolyamon működő általános iskolával. A minden

alsószentmártoni gyerekre kiterjedő iskolatársulást a siklósi katolikus iskola nem vállalta fel, azt pedig, hogy a helyben működő, buddhista fenntartású Kis Tigris Gimnázium lássa el a fenntartói feladatokat, többen hevesen ellenzték (Ungár, 2007). A végső elképzelés szerint a beremendi, az egyházasharaszti és az alsószentmártoni általános iskola alkotna egy iskolatársulást úgy, hogy a gyerekek ugyanabban az intézményben folytathatják tanulmányaikat.

(7) A régióban többségében beás anyanyelvű cigányok élnek, de az iskolában vannak lovári és magyar anyanyelvű gyerekek is. A képzés során mindkét nyelvet tanulhatják az iskolában.

(8) Interjú Derdák Tiborral.

(9) Részben az AJP ellentmondásából következő pedagógiai problémák és más finanszírozási nehézségek miatt a Collegium Martineum 2008 szeptemberében bezárta kapuit. Ezzel egy innovatív integrációs intézmény tűnt el a középfokú oktatási intézmények köréből.

(10) www.belvarositanoda.hu; www.kistigris.hu

(11) A középiskola oktatási módszereiből adódóan az intézmény második évében, 2006 tavaszán hat diák sikeres érettségit tett földrajzból.

(12) 2006-ban a Kistigris vezetősége megváltozott. Az iskolaalapítók és a tanárok egy része Sajókázán, az egykori borsodi iparvidék egyik legszegényebb településén indította el egyházi fenntartású iskoláját, a Dr. Ámbédvár Gimnáziumot. Jelenleg B.A.Z. megye három településén, Sajókázán, Hegyemen és Ózdon, illetve a Baranya megyei Mágocson folyik oktatás. <http://www.ambedkar.hu/>

Irodalom

Andor Mihály – Liskó Ilona (2000): *Iskolaválasztás és mobilitás*. Iskolakultúra, Budapest.

Balázs Éva (2003): Expanzió középfokon. Az oktatásügy válaszai egy évtized társadalmi kihívásaira. *Szociológiai Szemle*, 1. 55–78.

Faludi András (1964): *Cigányok*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Heindl Péter (2006): A házi konferencia rendszere a diákok által működtetett mánfai Collegium Martineumban. *Tanít-tani*, 4.

Janky Béla – Kemény István (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Józsa Márta (2002): Iskola és emancipáció: a Gandhi Gimnázium. In Kállai Ernő és Törzsök Erika (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon*. EÖKIK, Budapest.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2005): Általános iskolai szegregáció. In Kertesi Gábor: *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris, Budapest. 313–376.

Liskó Ilona (2003): Kudarcok a középfokú oktatásban. *Beszélő*, 7–8.

Liskó Ilona (2005): *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.

Surányi Bálint (2000): Az oktatási expanzió: problémák és perspektívák. *Iskolakultúra*, 4. 35–48.

Tamás Ervin – Révész Tamás (1977): *Búcsú a cigányteleptől*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Tölgyesi Ágnes (2005): „Az álmod meg nem álmodni ügysem tudod”. *Alsószentmárton 2002–2004*. Dokumentumfilm.

Ungár Tamás (2007): A Kis Tigris gettóba zárja a gyerekeket? *Népszabadság*, március 12.

Virág Tünde (2008): Láttelet az északi periferiáról: oktatásszervezés az Edelényi kistérségben In *Függőben Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában*. KSKZ ROP 3.1.1 Programigazgatóság. 425–445.

Wizner Balázs (2005): Osztok, keverek. Cigány programok és roma szervezetek finanszírozása a rendszerváltás után. In Neményi Mária és Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.